

Türk eyerinin târihi

HALİL TEKİNER
FAHRETTİN KELEŞTİMUR

EYER ilk defa MÖ VIII. yüzyıl civârında, Avrasya steplerinin çoğunlukla at sırtında yaşayan göçebelere tarafından geliştirilmiştir (Hasluck, 1972). 1951 yılında Rus arkeolog Sergei Rudenko'nun Sibiryâ Pazırık'taki Orta Asya göçebelerinin donmuş gömülerine dâir araştırması, MÖ V. yüzyıla âit iki eyer tipini ortaya çıkardı. Bu örneklerden daha basit olanı, atın omurgasının her bir yanına atılan iki keçe yastıktan; diğeryse eyerde ön ve arka kaşı oluşturan yastıklı ahşap parçalardan ibâretti (Rudenko, 1970). Bu eyerler büyük ve açık renklerle süslenmiş eyer şaprakları üzerinde kullanılıyor ve sînebent kayışı, eyer kolanı ve sağrıyla sağlamlaştırılıyordu; ancak bu örneklerde üzenği bulunmuyordu (Hasluck, 1972; Beatie, 1981).

Türk eyerine dâir en erken tanım, doğu Altaylardaki Kudriga gömüsünde yapılan kazılarda çıkarılan, VI. veya VII. yüzyıldan, yâni Göktürk kağanlığı döneminden kalma bir taş oymasında bulundu. Bu eyer tipi Orta Asya'da olduğu hâliyle kullanıldı ve (modern Türkiye'nin yer aldığı) Küçük Asya'ya XI. yüzyılda göçebe Türk boyları tarafından getirildi (Esin, 1965).

Türk eyeri biniciyi daha sağlam tutan geniş oturağı, yüksek ön ve arka kaşıyla karakteristik bir şekle sâhiptir (Koşay, 1966). Eyerin tüm ağırlığı atın sırtına verilmez, her iki tarafa dağıtılacak şekilde dayanır. Hafifliği ve nispeten küçük boyutu sebebiyle sıkıca bağlanmasına gerek yoktur; bu sâyede atın yükünü azaltır ve savaşçılara denge, hareket ve manevra fırsatı vererek hızlı hareketlere imkân sağlar (Sümer, 1983; Pasztor, 2005).

Modern dönemdeki eyer tipleriyle karşılaştırılacak olursa Avrupa eyerinde önde veya arkada eyer kaşı bulunmaz. Sıradan at binmede, engel atlama, yarış ve dresajda kullanılır. Öte yandan, Batı veya Teksas tipi eyerler daha büyüktür ve ön kaşa sâhiptir; bu eyerlerin oturma yerleri daha derin, arka kaşları yüksektir ve ön kaşları üzerinde bir boynuz bulunur. Türklerin kullandığı eski eyerlerle kısmen benzerlik gösterirler (Ahlborn, 1980; Beatie, 1981).

Târihî kaynaklara göre, Türk eyerinin birçok işlevi ve avantajı vardır. Eyer okçuluğa ve dresaja imkân verir; ön kaşa çelik sopa, kement veya heybe asılabilir; ayrıca askerlerin uyurken başlarının altına koyabilecekleri bir yastık görevi görür (Sümer, 1983; Busbecq, 2001; Bobovius, 2002).

Osmanlı imparatorluğu döneminde altın veya gümüşten yapılmış ve göz alıcı süslemelere sâhip Türk eyerleri,

İngiliz eyeri.

genelde hediye olarak tercih ediliyordu. Örnek vermek gerekirse, III. Ahmed'in dört oğlunun sünnetinin anısına yaptırdığı imparatorluk şenlik kitabı *Sur-nâme-i Vehbî* (1720) sadrâzâmın sultâna hediyelerini tasvir eden bir minyatür içerir. Vehbî'nin şiirsel bir dille anlattığı bu sahnede pâdişâha tam takımlı ve hayranlık uyandıran, Anadolu ve Mısır soyundan iki binek atı ve bir midilli verilmektedir.

Eyerler aynı zamanda sâhibinin sosyoekonomik statüsüne de işâret eder ve bâzı simgesel anlamlar taşır (Sümer, 1983). Örneğin IV. Murad'ın cenâze törenini tasvir eden bir Osmanlı minyatüründe eyerler pâdişâhın ölümü için tutulan yasın bir sembolü olarak atların üzerine ters yerleştirilmiştir (Esin, 1965; Seyhan, 1995). Dahası eyer aynı zamanda gücün ve erkekliğin de

bir simgesidir; bu inanış bir Osmanlı deyişi olan, "*Ata eyer gerek, eyere er gerek.*" sözünde kısa ve öz biçimde ifâde edilir.

TÜRK EYERİNİN AVRUPA'DAKİ İLK TÂRİFLERİ

Diplomatik, akademik ve ticârî sebeplerle Osmanlı topraklarını ziyâret eden Avrupalı gezginler, Osmanlı biniciliğine ve koşum takımlarına dâir çeşitli eserler yayımlamıştır. Bunlardan biri olan ve Ortadoğu'yu 1432 ve 1433 yıllarında ziyâret eden Bertrandon de la Brocquière (1400-1459), Türk eyerine dâir ilk tanımsal açıklamalardan birini yapar. Burgonya dükü İyi Philip'in isteği üzerine yazdığı *Le Voyage d'Outre-Mer* adlı kitabında, Türk eyerinin karakteristik özelliklerini şu şekilde anlatır: "*Eyerleri genelde çok zengin ama boştur;*

Teksas eyeri.

Les Observations (1553) adlı üç ciltlik seyahatnâmesinde Fransız gezgin, doğa bilimci ve kâşif Pierre Belon (1517–1564) Türk eyerlerinin güzelliğine değinmekle kalmaz, Türk eyercilerinin deriyi son derece özenli bir şekilde diktiğinden ve kimsenin bundan daha iyi iş çıkaramayacağından da bahseder (Belon, 2012). 1555 yılına âit ünlü *Türk Mektupları*’ndan birinde Osmanlı imparatorluğunun Habsburg elçisi Ogier Ghislen de Busbecq (1522–1592) bir arkadaşına, Osmanlı süvârî atlarını güzel eyerleri ve süslü koşum takımlarıyla ilk defa gördüğünde ne kadar etkilendiğini anlatır (Busbecq 2001). Fransız kartograf Nicolas de

oluşturmuştur. Flaman ressam Hans Eworth (y. 1520–1574) Kânûnî Sultan Süleyman’ı (k. 1520–1566) değerli taşlarla süslü bir Türk eyeri kuşanmış bir atın sırtında tasvir etmiştir (Coles, 1968). Süleyman’ın sarayında Kutsal Roma imparatorluğunun temsilciliğini yapan elçilik üyelerinden Danimarkalı ressam Melchior Lorck (1527– y. 1583) Türk eyerleriyle süslü çeşitli Osmanlı atlarının bir arada bulunduğu bir gravür yapmıştır (Fischer, 2009). Fransız ressam ve litograf Jean Victor Adam (1801–1866) da zengin süslemeli bir Türk eyerinin nispeten daha yeni bir tasvirini üretmiştir.

ön ve arka kaşları, kısa üzengi kayışları ve geniş üzengileri vardır.” Türk süvârîlerin eyerlerinin ön kaşı üzerinde, düşmanı fark edince veya kendi aralarında iletişim kurmak için çaldıkları tefleri olduğunu da söyler (Brocquière 1807).

XVI. yüzyılda Osmanlı topraklarından bahseden seyahat literatürü, Avrupalı gezginlerin Türk eyerlerinin zenginliği ve zarâfeti karşısında duydukları şaşkınlık ve hayranlık ifâdeleriyle doludur. Bu tür eyerlerin bu yüzyılda yaygınlaştığı görülür ve yazarlar şeklini yeniden anlatma ihtiyacı duymamışlardır; onun yerine göz alıcı boncuklu mücevherleri de dâhil olmak üzere eyerlerin güzelliğini anlatmayı tercih etmişlerdir.

Nicolay (1517–1583) ve Venedikli gezgin Marca Antonio Pigafetta (y. 1491– y. 1531), XVI. yüzyılın ikinci yarısında Konstantinopolis’te Kapalıçarşı’da satılan kaliteli eyerleri anlatır (Nicolay, 1989; Broilo 2010). Fransız gezgin ve sonrasında diplomat olan Philippe du Fresne-Canaye (1551–1610) *Le Voyage du Levant* (1573) adlı eserinde, Hadrianopolis’teki (Edirne) Türk saraçhanelerin becerilerini över, Konstantinopolis’teki kırmızı ve sarı renkli Türk eyerlerinin güzelliğine değinir ve Osmanlı süvârîlerinin dünyânın en değerli koşum takımlarına sâhip olduğunu söyler (Fresne-Canaye, 1897).

Benzer şekilde, birçok Avrupalı ressam Türk eyerlerinin görsel kayıtlarını

ANATOMİK BİR TERİM OLARAK TÜRK EYERİ

Sella turcica, günümüz tıbbında en sık kullanılan anatomik terimlerden biridir. Kafatasının sfenoid kemiğinde, hipofiz bezinin yer aldığı *sella turcica* (Latince “Türk eyeri”) adı verilen bir çukur bulunur. *Sella turcica* terimi Latince koltuk, iskemle veya eyer anlamına gelen *sedes* veya *sedula* kelimesi ile Türkleri ifâde eden *turcica* kelimesine dayanır (Valpy, 1852). Bu ismin nede-niyse, yapının, bir zamanlar Türkler tarafından kullanılan ve makâlenin ilk bölümlerinde tasvir edilen eyere benzer mesidir (Skinner, 1961; Mutluer, 2006). Bu analojiye göre *sella turcica*, *tuberculum sellae* (eyerin ön kaşı), *hypophyseal fossa* (hipofiz çukuru) ve *dorsum sellae*’den (eyerin arka kaşı) oluşur (Moore, Dalley ve ark.).

Yakın zamanda yayımladıkları bir makâlede Tekiner ve arkadaşları *sella turcica*’ya dâir anatomik, endokrinolojik ve târihî bir bakış açısı sunmuşlardır. Bu incelemeye göre söz konusu terim anatomi nomenklatürüne Flaman anatomist, hekim ve botanist Adrianus Spigelius (1578–1625) tarafından, ölümünden iki yıl sonra yayımlanan *De Humani Corporis Fabrica*’da kazandırılmıştır (Tekiner, Acer ve ark. 2014).

Sonraki yüzyıllarda özellikle tıp sözlükleri olmak üzere birçok kitap, *sella turcica*’yı veya farklı dillerdeki karşılığını kullanarak terimin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Aşağıdaki referanslar bu

L. Deurer, Türk s v r si.

Kırmızı zeminli Osmanlı eyer  rt s , XIX. yüzyıl.

bağlamda değinilebilecek örneklerdir: S. Blankaart imz lı *Lexicon Medicum Graeco-Latino-Germanicum* (1705), J. Quincy imz lı *Lexicon Physico-Medicum* (1736), R. J. James imz lı *Dictionnaire Universel de M decine* (1748), J. P ras imz lı *Dictionnaire Anatomique Latin-François* (1754), T. H. Croker ve ark. imz lı *the Complete Dictionary of Arts and Sciences* (1766), R. Hooper imz lı *A Compendious Medical Dictionary* (1798), B. Parr imz lı *London Medical Dictionary* (1819), R. Dungli-son imz lı *Medical Lexicon* (1848) ve J. Thomas imz lı *A Comprehensive Medical Dictionary* (1864).

Sella turcica'nın XVII. yüzyılın ilk yarısında tıbb  bir terim olarak ortaya çıkması, Latin terminolojisinde birçok değişikliğin yapıldığı İtalyan anatomisinin altın çağıyla kesişir. Ama daha da önemlisi, Osmanlı'nın asker  gücünün zirvede olduğu ve imparatorluğun Avrupa'ya karşı ciddi bir tehdit oluşturduğu dönemde Türklere dâir bilinçli fikirlerin yer aldığı birçok basılı malzeme yayımlanır. Bu sâyede, *sella turcica*'nın tıbb  bir terim olarak kullanılması o yüzyıldaki

Türk "imajına" atfedilmelidir. Dahası, Türklere al kalı bu terminolojinin Spigelius tarafından önerilmesi de XVI.-XVIII. yüzyıllarda Avrupa'da yaygınlık kazanmış olan ve Türklere gündelik yaşamını, sanatını ve kültürünü birçok farklı yönden taklit eden oryantalist moda *Turquerie*'nin öncülerinden biri olarak görülmelidir.

Spigelius'un dönemi ve sonrasına  it Türk eyerlerinin orijinal örneklerini merak edenler için, bu eserler; Topkapı Sarayı Müzesi (İstanbul), Hermitage Müzesi (St. Petersburg), Kremlin Müzesi (Moskova), Sanat T rihi Müzesi (Viyana), Devlet Sanat Koleksiyonları'ndaki Türk Odası (Dresden), Badisches Devlet Müzesi (Karlsruhe) ve Uygulamalı Sanatlar Müzesi (Budapeřte) gibi birçok yerde sergilen-  mektedir.

* Bu makâlenin İngilizce orijinal metni "A Cultural History of the Turkish Saddle" başlığıyla *Turkish Studies* (volume 10, issue 5, s. 319-328)'de yayımlanmıştır.

Türk eyer çantası.